

UOT – 165.2

Elbəzak Əsgərova
AMEA Fəlsəfə İnstitutu

MÜASİR ELMİ İDRAKIN İNKİŞAFINDA COĞRAFI BİLİYİN ROLU

Məqalədə müasir elmi idrakda müşahidə edilən proseslərin kontekstində coğrafiyanın qno-seoloji, dünyagörüşü və metodoloji roluna nəzər salınır. Göstərilir ki, bu proses məzmunca tarixi xarakterlidir. İndiki mərhələdə coğrafiyanın elmlərarası integrasiyada tutduğu yer və oynadığı rol daha da artır. Bunun səbəbi həmin fənnin özünün nəzəri və metodoloji inkişafı ilə yanaşı, müasir dövrün xüsusiyyətləri ilə də bağlıdır. Məqalədə həmin kontekstdə “ikiqat sistemləşdirmə” adlı prinsip irəli sürülür. Bu prinsipə görə, müasir dövrdə coğrafi mühit təbiətlə cəmiyyət arasında başlıca “kommunikativ mediator” rolunu oynaya bilər.

Müasir elmi idrak intensiv surətdə inkişafdadır. Bu proses mürəkkəbliyi və qeyri-xəttiliyi ilə seçilir. Elmlər arasında əlaqələr yeni səviyyədə özünü göstərir. Burada klassik və qeyri-klassik elmdə müşahidə edilməyən idraki faktorlara rast gəlinir. Onların sırasında konkret fənlərin müasir elmi mənzərənin formalaşmasındakı rolunun yeniləşməsi xüsusi yer tutur. Çünki elmlərarası əlaqələrin məzmun və forması dəyişir. Keyfiyyətə fərqli bir mənzərə yaranır, elmi idrakın dinamikası daha mürəkkəb forma alır. Bununla aydın olur ki, fəlsəfi-elmi idrak üçün aktuallıq kəsb edən məqamlar prizmasında konkret elm sahələrinin idrakdakı rolunun analizini aparmaq zəruridir.

Bu problemin başqa vacib aspekti də vardır. O, Niklas Lumanın bir qeydində lakonik ifadə olunub. Alman sosioloqu yazırdı: “Müasir dünya özünün xüsusi əlamətləri ilə öz növbəsində müasir cəmiyyətin dəqiq analoqudur” [3, s.167]. Yəni müasir tarixi mərhələdə təbiət elmləri ilə humanitar və ictimai elmlər arasında daxili sıx bağlantı mövcuddur. Həmin bağlılıqda vurğulamaq lazımdır ki, coğrafiya elm kimi həmişə elmi idrakın təkamülündə mühüm rol oynayıb və hazırda bu proses xüsusi məzmun kəsb etməkdədir. Bu elm sahəsi təbiəti elə bir aspektdə öyrənir ki, təbiətsünaslıq, humanitar, ictimai və geosiyasi elmlərlə ortaq nəzəri və metodoloji kəsişmə sahəsi mövcuddur. Bu səbəbdən coğrafiya tarixən ayrı fənn kimi müxtəlif elmlərin qarşılıqlı əlaqəsində əhəmiyyətli rol oynayıb. Məsələn, geosiyasetin formalaşmasında coğrafiyanın rolunu xatırlamaq olar. İndi də geosiyasi nəzəriyyələrdə coğrafi faktor əsas amillərdən biri kimi qəbul edilir. O, dövlətlərarası münasibətlərin xarakteri və məzmununun müəyyənləşməsində ciddi rol oynayır. Lakin coğrafiyanın geosiyasi nəzəriyyələrə təsiri bununla məhdudlaşmır. Daha aktual olanı odur ki, coğrafiya həm də nəzəri və metodoloji özəlliyi ilə müxtəlif elm sahələrinə təsir göstərir. Bu o deməkdir ki, elmi idrakın məzmununda coğrafiyanın nəzəri və metodoloji özəlliyi də yer almaqdadır. Müasir mərhələdə bu qarşılıqlı təsir daha da güclənib. Hətta sosial elmlərdə coğrafiyanın bilik və metodlarından istifadə edirlər. Bu kontekstdə olduqca maraqlı bir idraki situasiya yaranır. Elmin təkamül tarixində ilk dəfə olaraq sosial mühitdə coğrafi faktorun oynadığı rolun fəlsəfi təhlilinə ciddi ehtiyac yaranır. Ənənəvi fəlsəfi təfəkkür üçün bu, xeyli qeyri-adi olsa da, post-neoklassik təfəkkürü onsuz təsəvvür etmək konstruktiv sayılmır. Məsələnin bu aspektinə daha geniş nəzər yetirməyə ehtiyac vardır. Hər şeydən əvvəl metodoloji xarakterli bir məqamı vurğulamaq gərəkdir. Alimlərin araşdırmalarına görə, mürəkkəb və açıq sistemlərin davranış seçim imkanları nə qədər çox olursa, onun hissələri arasında əlaqələrin səviyyəsi bir o qədər yüksək olur. Bu barədə U.Eşbinin fikirləri mövcuddur və o, həmin qaydanı “zəruri müxtəliflik prinsipi” adlandırır [6, s.7]. O halda müasir elm üçün coğrafi faktorun nəzərə alınmasının bütövlükdə elmi idrakın kreativlik imkanlarını daha da artırdığı haqqında maraqlı nəticə çıxara bilərik. Bu kontekstdə başqa vacib məqam ondan ibarətdir ki, coğrafiyanın digər elmi sahələrlə qarşılıqlı əlaqəsi müasir mərhələdə elmin konvergensiyasının məntiqi çərçivəsində baş verir. Lakin metodoloji aspektdə elmlərin konvergensiyası aspektində əhəmiyyətli bir şərt ödənilməlidir. Bu, sistemin bütövlüyünün saxlanması və məqsədə çatılması ilə əlaqəlidir. Məlumdur ki, seçim müxtəlifliyinin artması başqa tendensiylarla yanaşı, sistemin dağılmasına da təkan verə bilər. Xoşbəxtlikdən təbiət və cəmiyyətin özü bu mənfi halın aradan qaldırılması üçün etibarlı mexanizm ha-

zırlayıb. Qreqori Beytson bu məsələnin müxtəlif aspektlərini analiz edərək, maraqlı bir tezis irəli sürür. Onun yazdığına görə, müxtəlif maneəvlərin hesabına sistem özünün başlıca məqsədini dəyişmir: “dəyişmir, çünki sistem daim dəyişir” [2].

Bir tərəfdən bu kontekstdə prosesin ümumi xarakterinin analizini vermək, digər tərəfdən isə belə bir qarşılıqlı əlaqənin metodoloji xüsusiyyətini ayırd etmək bizim üçün aktualdır.

Müasir elm sürətlə inkişaf etməkdədir. Hətta ictimaiyyətdə elmi kəşflərin analizi elmi kəşflərin sürəkliliyindən geridə qalır. Bu proses daha geniş məzmunla malikdir, buraya coğrafiya elminin sürətli inkişafı da daxildir, səbəb isə Yer kürəsinin və onun fərdi regionlarının coğrafi tədqiqatının yüksək səviyyəyə çatmasıdır. Bu coğrafiya elminin təsviri-regional coğrafi paradigma çərçivəsində inkişafının qeyri-mümkünlüyünə və elmi bilik və ictimai təcrübə sistemində yeni funksiyaların yaranmasının labüdlüyünə və eyni zamanda təkmilləşmiş konseptual bazaya yiyələnməsinə gətirib çıxartdı. Eyni zamanda cəmiyyətin sosial-iqtisadi inkişafı ilə bağlı dəyişən şərtlər sənaye, daha sonra elmi və texnoloji inqilab zəminində qarşısına yeni tapşırıqlar qoymuşdur.

Coğrafiya elminin əsasən təsviri-koqnitiv sahəsindən konstruktiv elm sahəsinə çevrilmişdir. Eyni zamanda qabaqcıl coğrafi tədqiqatın əsas problemi cəmiyyət və təbiətin qarşılıqlı əlaqəsinin tədqiqi olmuşdur. Bu birbaşa coğrafiyanın digər elmi sahələrdən fərqləndirici bəzi metodoloji xüsusiyyətlərə və müvafiq istiqamətdə baş verən elmi inkişafın çoxsaylı praktik aktuallığa malik olması ilə əlaqəli olmuşdur. Elm sahəsində elmi biliyin metodları ümumi olaraq 3 əsas qrupa (mərhələyə) ayrılır: fəlsəfi, ictimai-elmi (m., demək olar ki, bütün elm sahələri üçün) və spesifik-elmi. Bütün bu mərhələlər coğrafiya elminin tarixində iz qoymuşdur və müasir tədqiqatçıların əlində elmi “mənbə” rolunu oynayır.

Elmi faktın epistemoloji funksiyası budur ki, o ətraf dünyanı insan təfəkkürü ilə birləşdirən biliyin bilavasitə başlanğıcıdır. Coğrafi tədqiqatda əsas yeri modelləşdirmə, sistem analizi, riyaziləşdirmə və s. kimi əsas elmi yanaşma və metodlar tutur. Coğrafiyada əsasən məntiqi (sistemin strukturunu göstərən fenomen əlaqələrin təbiət və istiqamətini göstərən izah edici növü), kartoqrafik və riyazi modellər istifadə olunur.

Coğrafiyanın xarakteristik xüsusiyyətləri fəlsəfə, fizika, kimya, biologiya, geologiya, iqtisadiyyat, tarix, hüquq, riyaziyyat və digər elmlər tərəfindən öyrənilən cəmiyyət və təbiətin qarşılıqlı əlaqəsi ilə bağlı olduqca mürəkkəb interdisciplinar probleminin tədqiqində bu elmə xüsusi yer ayrılmışdır.

Coğrafiya məlum olduğu kimi, iki böyük sistemi fiziki-coğrafi (təbii-coğrafi) və ictimai-coğrafi elmləri və elmi istiqamətləri birləşdirən elm və ictimai elmin qovşağında mürəkkəb şəkildə təşkil olunan elmlər sistemidir. Bundan əlavə, çoxsaylı mürəkkəb elmi və praktiki problemlərin tədqiqi prosesində bir qrup sintetik təbii-sosial coğrafiya (təbii resurslar, təbiətin idarəsi, tibb, istirahət guşələri, tarix üzrə coğrafiya və s.) sahələri yarandı. Coğrafi elmlər sisteminin hər bir müəyyən edilmiş bölgüsü cəmiyyət və təbiət arasındakı qarşılıqlı əlaqələrlə bağlı problemləri öyrənən spesifik elmi-praktiki məsələləri həll edir. Sosial-coğrafi elmlər cəmiyyət və təbiət arasındakı qarşılıqlı əlaqə ilə bağlı problemləri araşdıraraq, ərazilərdəki sosial-ekoloji-iqtisadi sistemlərin davamlı inkişafı üçün ictimai həyat, problemlər və perspektivlər kimi müxtəlif sferaların məkan olaraq təşkilindəki ərazi-ekoloji faktorların və təbii resursların təsirinin özülünü, mexanizmini və tənzimləmələrini əks etdirərək mürəkkəb problemləri həll edir. Təbii resurslar, təbiətin idarəsi, geoekologiya, istirahət guşələri və turizm, tibb üzrə coğrafiyanın süni sintetik sahələrinin inkişafı ilə birgə sosial-coğrafi tədqiqatın müvafiq xəttini daha da dərinləşdirmək coğrafi biliyin inteqrasiya imkanının kəşfinə və coğrafiyanın obyektiv birləşiminin möhkəmlənməsinə gətirib çıxaracaq.

Coğrafi mühit insan həyatında vacib rol oynayır. Buna görə də qloballaşma modellərində coğrafi faktorunu nəzərə almaq zəruridir. Ümumilikdə sual bundan ibarətdir ki, coğrafi faktorun qeydə alınma mexanizmi hansıdır. Bu prosesdə coğrafi faktorun yeri və rolu global ziddiyyət və problemlərin həlli ilə bəşəriyyətin optimal inkişafına nail olmaqla müəyyən olunmalıdır. Qloballaşma modellərində hədəf faktor həlledici rol oynamalıdır, çünki bu prosesi modelləşdirməyin əhəmiyyəti yoxdur. Buna görə də universal elmi yanaşma zəruridir, belə ki, ilkin olaraq harmoniyanın inkişafını təmin etməklə dünya təkamülünün dinamik sistemini qurmağa yardım edəcəkdir. Bunun üçün müasir elmi yanaşmaların qneseoloji, fəlsəfi, metodoloji aspektlərinə müraciət etmək olar. İnformasiya cəmiyyətinin qurulması mürəkkəb sosial qarşılıqlı əlaqələrin yaranması ilə həyata keçir. Cəmiyyət kompleks sistem kimi keyfiyyət baxımından yeni formaya keçir. Sosial proseslərin dinamikası in-

sanların həyatını dəyişir, bu özünü yeni tarixi mövzunun yaranmasında göstərir. Həmçinin insanların dünyagörüşü də yenilənir. Bu proses mahiyyət etibarı ilə paradoksaldır. Belə ki, “dünya cəmiyyəti” məzmun etibarı ilə tam anlamını qazanmamışdır. Bütün bunlardan sonra, qloballaşma dünya cəmiyyətinin formalaşmasına gətirib çıxarır. Digər hallarda, qloballaşma dünyanı məhv edəcək qüvvə olacağını göstərəcəkdir. Təəssüf ki, çağdaş araşdırmalarda, daha çox məzmun analizinə yer verilir.

Təsadüfi deyil ki, son illərdə, elmi bilik çərçivəsində təbii faktorlar sosial proseslərlə sıx qarşılıqlı əlaqədədir. Elmi bilik üçün, noosfearının inkişafı və qorunması olduqca zəruridir. Bu proses müxtəlif elm sahələrinin inteqrasiyası və yeni sintetik elmi istiqamətlərin yaranması və yeni informasiya texnologiyalarının yaranması ilə həyata keçir. Müasir nəzəri bilik olduqca sürətlə praktik tətbiqini həyata keçirir. Elmi nəzəriyyələrin inkişafının sürətlənməsi və onların intensiv tətbiqi insan fəaliyyətindəki aksioloji aspekti reallaşdırmış olur. Elmi bilik avtomatik olaraq təfəkkür prosesini və onun praktiki nəticəsini bir mərhələdə birləşdirir. Başqa sözlə desək, təfəkkür prosesinin hər bir mərhələsində elmi biliyin strategiyası biliyin istiqamət və məzmununu müəyyən edir. Buna görə də, dünyanın müasir elmi mənzərəsi sistemliliyi, alt qruplarının paradoksal kombinasiyası və sosial-mədəni məzmunu ilə xarakterizə olunur. Eyni zamanda, elmi biliyin cəmiyyətin fəaliyyətində və dünya sistemindəki rolu bütövlükdə yeni formalar qazanır.

Qloballaşma prosesində coğrafi faktorun fəlsəfi və metodoloji analizi ən vacib və kompleks problemlərdən biridir. Ən vacib rolu isə müvafiq metodoloji prinsipin yaradılması olmuşdur. Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, qloballaşma özü mürəkkəb və çoxaspektli “insan ölçülü” prosesdir. Coğrafi faktor cansız təbiətə istinad edir, və eyni zamanda ictimailəşmənin elementidir. Klassik elmi ənənəyə görə, təbii sistemlər “insan ölçülü sistemlərdən” (sosial, siyasi, mədəni, ictimai-mədəni, ekoloji və s.) əsaslı şəkildə fərqlənir. Müasir sintetik elmi cərəyanlar çərçivəsində təbii və “bəşər” sistemlərinin tədqiqini mümkün edən yanaşmalar yaradılıb inkişaf etdirilir. Əsasən bu yanaşmaların qneseoloji və metodoloji sahələrində coğrafi faktorun qloballaşma prosesindəki rolunun analizi üçün universal metodoloji prinsiplər araşdırılıb tapılmalıdır.

Bəşəriyyət təbii dünya adlanan müəyyən mühitdə mövcud olur. Lakin bəşəriyyət bir proses olaraq da mövcud ola bilər. Bu baxımdan, bəşəriyyət ən inkişaf edən, mürəkkəb, qeyri-xətti və açıq sistem hesab oluna bilər. Bu sistemə görə, təbii ətraf mühit həm mövqenin yeri, həm də onunla davamlı qarşılıqlı əlaqədə olan ətraf mühitin özüdür. Bəşəriyyətin ətraf mühitlə qarşılıqlı əlaqəsi özü özlüyündə mürəkkəb və yaradıcı prosesdir. Buna görə də, bəşəriyyət hər mərhələdə təbiətlə qarşılıqlı əlaqənin xüsusi yollarını axtarır inkişaf etdirməlidir, bu isə təbiət və cəmiyyətin birgə təkamülünü yaratmış olur. Bu perspektiv baxımından, qloballaşma prosesi ən geniş formasında bəşəriyyət və təbiətin qarşılıqlı uyğunlaşma yoludur.

Müasir elmi konseptlərə əsasən, qarşılıqlı uyğunlaşmanın yaradıcı özülü var. Başqa sözlə desək, burada geniş situasiyanın daimi dəyişkənliyi müşahidə olunur. Bəşəriyyət təbiətlə müqayisədə daha dinamikdir. Bu baxımdan o hər zaman dinamikadan öndədir, təbiətin qarşısına “yeni suallar” qoyur. Bu paradoks vəziyyətdir. Çünki bəşəriyyət özü müşahidə olunan sistemdir. Təbiətin verdiyi hər bir sual bəşəriyyətə ünvanlanır. Müasir elmi dildə bu dairəvi prinsip adlanır. Bu prinsipə görə, təşkilatın hər bir ardıcıl mərhələsi bir öncəki mərhələ ilə əks təsirdə (müsbət və ya mənfi) olur. Nəticə etibarı ilə, proses mövcud olduğu ətraf mühitə təsir edir. Prosesin müəyyən dəyişiklik mərhələsindən sonra, mövcudluq məkanı dəyişir və tədricən bir-birinə uyğunlaşırlar. Buna görə də, bu proses və ətraf mühit arasında fərqli xüsusiyyətdə sıx qarşılıqlı əlaqə var, buraya təbii ətraf mühit, bəşəriyyətin strukturunun qurulması, təşkil etmə fəlsəfəsindəki xətti anlar da daxildir. Təbiət və cəmiyyətin birliyi fəlsəfəsi arasında analogiya və uyğunluq olmalıdır. Təbii ətraf mühitin birliyinin yollarını araşdırmaqla sosial sistemlərə müvafiq nəticələr çıxarmaq mümkündür. Hansı anlamda təbiət birdir? Landşaftların müxtəlifliliyi təbiətdə necə birləşir? Yerin coğrafi birliyi nə deməkdir? Bu suallara cavab verməklə qloballaşma prosesində düzgün strategiyayı seçmək də daxil olmaqla “insan ölçülü” sistemlərin doğru inteqrasiyası üçün konstruktiv nəticələr çıxarmaq olar. Nəzərə almaq lazımdır ki, bu problemi həll etmək olduqca çətinidir.

Yuxarıdakı fəlsəfi və metodoloji yanaşmalara əsaslanaraq, qloballaşma prosesinin “iki qat sistemləşdirilməsi” tezisini irəli sürürük. Birincisi - qloballaşma bəşəriyyət-təbiət sistemində, ikincisi - bəşəriyyət yerli sivilizasiyaların və təbiətin sistemi kimi. Qloballaşmanın iki tərəfli xüsusiyyətində prosesin nəzəri və praktiki paradoksları gizlənmişdir. Bu nöqtəyi-nəzərdən dünyanın hazırkı qlobal-

laşma mərhələsində müşahidə olunan ziddiyyətlərin daha dərin ontoloji kökləri var. Artıq qeyd etdiyimiz kimi, bu paradoksun fəlsəfi əsası təbiət və cəmiyyət arasındakı əlaqənin özülünə dayanır. Daha dəqiq desək, “coğrafi mühit” anlayışının ən doğru fəlsəfi kontekstdə ictimailəşmə xüsusiyyətini, yəni təbiət və cəmiyyət arasındakı aktual əlaqələr sahəsi kimi funksiyasını nəzərə almaq gərəkdir. Bu barədə Y.K.Pletnikovun bir fikri maraqlıdır. Rusiyalı alim vurğulayır: “Təbiət və cəmiyyəti ayıra sərhəd şərti və nisbidir. Coğrafi mühit isə onların qarşılıqlı əlaqə sahəsidir” [4, s.76]. Əslində bu barədə çox maraqlı mövqeni məşhur ingilis coğrafiyaçısı Devid Harvey ifadə edib. O, “Coğrafiyada elmi izah” adlı əsərində, “coğrafi mühit” anlayışının universallığı və müasir elmi metodologiyada oynaya biləcəyi rolu dolğun təhlil edib [5]. Rusiya alimi V.A.Anuçin isə konkret olaraq müasir cəmiyyətin inkişafında coğrafi faktorun oynadığı rolun nəzəri təhlilini verib. Alim göstərir ki, cəmiyyətin inkişafı ilə coğrafi mühit anlayışının da məzmunu yeniləşir [1].

Yuxarıdakı analizdən sinergetik məntiqə alınır ki, təbiət-cəmiyyət-coğrafi mühit anlayışları arasındakı bu cür qarşılıqlı əlaqə “coğrafi faktor” anlayışının məzmununa ikili xüsusiyyət aşılayır. Konkret desək, bu özəllik bir halda coğrafi mühiti bəşəriyyətin mövcud olduğu məkanı, digər halda isə cəmiyyət-təbiət sisteminin reallaşması sahəsi kimi əks etdirir. Buna görə də, ən konstruktiv yanaşma qloballaşmanın “iki qat sistemləşdirmə”nin təkamülü kimi göründüyü yanaşma olacaqdır. Bu əsasən təbiət və cəmiyyətin birgə təkamülüdür, lakin sisteməlik əlaqələrin (“kommunikasiya” termini də istifadə oluna bilər) sinergetikasına daha çox yer verilmişdir. “İki qat sistemləşdirmə” coğrafi faktora eyni zamanda həm məkan, həm də proses kimi baxmaq vasitəsidir. Bu yanaşma ilə coğrafi faktor həm təbii sistem, həm də ictimai sistemin komponentidir (və ya kommunikasiyasıdır). Daha konkret ifadə etsək, coğrafi mühit təbiətlə cəmiyyət arasında “kommunikativ mediator” rolunu oynaya bilər. Coğrafi mühitin bu “iki qat sistemləşdirmə” vasitəsi qloballaşma prosesinə xüsusi zərurilik - paradoksallıq aşılayır. Ümumilikdə isə sual bundan ibarətdir ki, qloballaşma prosesinin daha əhəngdar inkişafı üçün bu paradoksdan necə istifadə etmək lazımdır. Fikrimizcə, “iki qat sistemləşdirmə” yanaşması çərçivəsində bu problem həll oluna bilər. Məhz “iki qat sistemləşdirmə” metodu vəziyyətdən çıxmağın epistemoloji, ideoloji, və metodoloji parametrlərini göstərir. Əsas problem insanda, onun düşünmə tərzindədir. Müxtəlif yerli sivilizasiyaların uğurlu birləşməsi üçün “iki qat sistemləşdirmə” metodu çağdaş təfəkkür tələb edir. Tam əhatəli təfəkkür insanları ərəzi, mədəni, dini, əxlaqi, və digər səbəblərdən birləşdirməyə qarşıdır. Bu faktorları rədd etmədən, yerli mədəniyyətlərin əhəngdar şəkildə inteqrasiyası üçün əsas məsələ onların bərabərlik və müstəqilliyini prosesin bütün aspektlərində qəbul etməkdir. Bu yanaşmanın əsas məqsədi müxtəlif statuslara malik “qlobal əyalət”, “küçə” yaratmaq deyil, belə ki, qlobal cəhətdən vahid, müstəqil və özünü inkişaf etdirən cəmiyyət qurmaqdır.

Tam əhatəli təfəkkür çərçivəsində biz digər zəruri məsələni də qeyd etməliyik. Təbiətdə, müxtəlif coğrafi xüsusiyyətlər tam şəkildə bir birilə qarşılıqlı əlaqədədir. Deməli, bəşəriyyətin mövcud olduğu mühit əhatəli şəkildə qurulmuşdur. Buna görə də, bəşəriyyət dairəvi prinsip səbəbi ilə sisteməlik proses kimi təbiətin təşkili və təkamülündə ortaq xüsusiyyətlərə sahibdir. Əlbəttə ki, bəşəriyyət müstəqil bir sistemdir və daxili xarakteristikası ilə özünü formalaşdırmışdır. Lakin bu sistem dairəvi prinsip səbəbi ilə mövcudluq mühiti ilə sıx şəkildə əlaqədədir. Buna görə də, coğrafi faktor bəşəriyyətin təkamül dinamikasında müstəqil, inkişaf edən, mürəkkəb, və açıq sistem kimi formalaşır. Buna görə də, təfəkkürün tam əhatəliliyi eyni zamanda təbiətin strukturunu əhatəli qavramaq deməkdir.

Bu səbəblərdən dolayı, qloballaşma prosesində coğrafi faktorun rolunu və yerini təhlil etmək üçün tam əhatəli təfəkkürü başlanğıc prinsip kimi istifadə etmək olar. Təfəkkürün tam əhatəliliyi qloballaşma prosesində coğrafi faktorun rolu və yerinin konstruktiv analizinin “iki qat sistemləşdirmə”nin paradoksal mexanizminin təsiri ilə həyata keçirməsini reallaşdırmaqla bilər. Bir tərəfdən, təbiət və bəşəriyyət arasındakı sıx əlaqələri təhlil etmək (sistem-ətraf mühitin kontekstinin analizi), digər tərəfdən yerli sivilizasiyaların birləşməsində coğrafi faktorun yerini və rolunu göstərmək mümkün olur. Bu kontekstdə, qloballaşmanın müxtəlif modellərinin müqayisəli analizini aparmaq mümkün olacaqdır. Eyni zamanda, qloballaşmanın hazırkı mərhələsində Azərbaycanın müstəqil dövlət və mədəniyyət sistemi kimi yeri və rolunun analizini aparmaq bizim üçün olduqca zəruri əhəmiyyət kəsb edir. Xüsusən də qloballaşma prosesində Azərbaycanın təbii sərvətlərinin və ictimai-mədəni xüsusiyyətlərinin rolunu analiz etmək daha zəruri əhəmiyyət kəsb edir. Bizim üçün bu məsələdə əsas prinsip, bir tərəfdən cəmiyyətin müstəqilliyini digər tərəfdən beynəlmiləl bəşəri və mədəni də-

yerlərin müşahidəsini nəzərə almaqla Azərbaycanın dünya sivilizasiyasına integrasiyasının optimal variantını yaratmaqdır. Şübhəsiz, bu prosesdə, müasir elmin təkamülünün fəlsəfi analizi zəruri rol oynayacaqdır. Biz həmçinin inanırıq ki, coğrafiya bir elm kimi bu prosesdə sonuncu yerdə dayanmır.

Açar sözlər: coğrafiya, fənlərarası yanaşma, elmlərin integrasiyası, “ikiqat sistemləşdirmə”, qloballaşma, coğrafi mühit, kommunikativ mediator

Использованная литература

1. Анучин В.А. Географический фактор в развитии общества. М.: Мысль, 1982, 402 с.
2. Бейтсон Г. Шаги в направлении экологии разума. Избранные статьи по антропологии. М.: КомКнига, 2005, 232 с.
3. Луман Н. Общество как социальная система. Пер. с нем./ А.Антоновский. М.: Логос, 2004, 232 с.
4. Плетников Ю.К. О природе социальной формы движения. М.: Наука, 1971, 380 с.
5. Харвей Д. Научное объяснение в географии / Сокрщ. Пер. с англ. В.Я.Барласа и В.В.Голосова. М.: Прогресс, 1974, 502 с.
6. Эшби У.Р. Введение в кибернетику. М.: Изд.-во иностр. лит., 1980, 461 с.

Елбазак Аскерова

РОЛЬ ГЕОГРАФИЧЕСКИХ ЗНАНИЙ В РАЗВИТИИ СОВРЕМЕННОЙ НАУЧНОЙ ЗНАНИ

Резюме

В статье рассматривается гносеологическая, мировоззренческая и методологическая роль географии в современном научном познании. Показывается, что этот процесс по содержанию имеет исторический характер. Это обуславливается с одной стороны методологическим и гносеологическим развитием самой географии, а с другой, особенностями современной эпохи. В этом контексте в статье выдвигается тезис о “двойной систематизации”. По этому принципу на современном этапе “географическая среда” может играть роль “коммуникативного медиатора”.

Ключевые слова: география, междисциплинарный подход, интеграция наук, “двойная систематизация”, глобализация, географическая среда, коммуникативный медиатор

Elbazak Askarova

THE ROLE OF GEOGRAPHICAL KNOWLEDGE IN THE DEVELOPMENT OF MODERN SCIENTIFIC KNOWLEDGE

Summary

The article considers the epistemological, world outlook and methodological role of geography in modern scientific knowledge. It is shown that this process has a historical character. At the present stage, the role of geography in the integration of sciences has increased. This is due, to the theoretical and methodological development of the subject and the features of the modern era. In this context, the article puts forward the thesis of “double systematization”. On this principle, at the present stage, the “geographical environment” can play the role of a “communicative mediator”.

Keywords: geography, interdisciplinary approach, integration of sciences, “double systematization”, globalization, geographical environment, communicative mediator